

BALÁZS JÓZSEF

Balás Károly érték-, pénz-, és árelmélete

(Adalék a XX. sz. első felének hazai közgazdasági elmélet-történetéhez)

I. A korszak uralkodó közgazdasági nézeteinek áttekintése

A közgazdaságtudomány a XVII.–XVIII. századi merkantilista, illetve fiziokrata felfogású indítástól a társadalmi-gazdasági élet egyre összetettebb fejlődésétől, és a mindenkori rétegérdekektől, valamint ezek megközelítési módjától függően folyamatosan bővült, gazdagodott a közgazdaságról vallott ismeretanyag. Ez a folyamat természetesen nem egy zökkenőmentes, kompromisszumos utat jelent, hanem politikai jellegénél fogva esetenként éles ellentéteket is eredményezett, mint például a ricardoi–marxi munkaérték-elmélet, illetve a szubjektív értékelméletek között.

A közgazdaságtudomány egyik összefüggő sarkalatos pontja az érték-ár-pénz kérdéseinek értelmezése, így az e kategóriák körül kialakult különböző elméletek megjelenése és változása. Vizsgálódásunk szempontjából, részben mint előzményről, a XIX. sz. utolsó harmadának idevonatkozó elméleteire kell utalni, részben a XX. sz. első harmadát, tulajdonképpen Balás Károly e témakörben kifejtett munkásságát kell érintenem.

Az 1870-es évektől a polgári közgazdaságtan a szubjektív felfogás felé tolódott el, főleg a határhaszon elmélet fellépésével, elterjedésével. Ez a közgazdasági iskola, – amelynek több irányzata is ismeretes – az előző, illetve részben még párhuzamosan létező történeti iskolától eltérően formailag elismerte a gazdasági törvények kutatásának szükségességét, amelyeket azonban nem a társadalmi viszonyokban, hanem a szubjektív értékelés alapján vélték kifejeződni.

Egyes közgazdák eklektikusan próbálták összeegyeztetni a különböző elméleteket. Így pl. Alfréd Marshall (1842–1924) angol közgazdász lényegében három különböző értékelméletet: a kereslet és kínálat-, a határhaszon- és a termelési költségek elméletét hozta közös nevezőre; avagy J. B. Clark (1847–1924) amerikai közgazdász, aki Németországban végezte tanulmányait, és az alapvetően klasszikus tanokra

---

* *Nevezetesebb munkái:* A népesedés, Budapest, 1905.; A nemzetközi fizetési mérleg problémájához, Bp. 1909.; Kivándorlásunk és visszavándorlásunk, Kassa, 1908.; A jövedelemelosztás főbb ágai a kapitalizmus korában, Bp., 1913.; Statisztikai tanulmányok, Bp., 1916.; A pénz csereértéke, Bp., 1918.; A szociálpolitika főbb kérdései, Bp., 1919.; Politikai gazdaságtan (Közgazdaságtan), I., II. köt. Bp., 1922.. Társadalmi politika, Bp., 1924. Nagyobb munkái német nyelven is megjelentek, különösen az 1926-os, 1927-es években. Ezen kívül az egyes szaklapokban, folyóiratokban – főleg a Közgazdasági Szemlében – számos értekezése jelent meg, így az e tanulmányban tárgyalt témakörben is.

támaszkodó amerikai felfogást kísérelte meg összebékíteni a határhaszon gondolkodással, s ily módon a határtermelékenységi elméletet építette fel.

Ebben az időszakban egyre nagyobb teret kap a forgalom, ezzel összefüggésben a pénzforgalom közgazdasági vizsgálata. Az értékről vallott felfogások változásával módosulnak a pénzelméletek is. Így pl. W. G. F. Roscher (1817–1894) az első történeti iskola megalapítója és követői a tényszerű termelési költségekben keresték a pénzérték problémájának megoldását; míg mások – köztük A. E. F. Schaffle (1831–1903), K. G. A. Knies (1821–1898), a francia M. E. L. Walras (1834–1910) – kifejezetten a kvantitatív felfogást követték, illetve később I. Fisher (1867–1947) és J. M. Keynes (1883–1946) azt újabb formában elevenítik fel. A határhaszon iskola térhódításával pedig egyre nagyobb szerepet nyert, az azzal összhangban álló, szubjektív nominalista pénzelmélet, amelynek főbb képviselői: K. Menger (1840–1921), F. Wieser (1851–1926), E. Böhm Bawerk (1851–1914), L. Mises (1881–?), illetve G. F. Knapp (1842–1926) az úgynevezett chartális elmélet kidolgozója.

Magyarországon a történelmi-politikai körülmények miatti társadalmi-gazdasági elmaradottság következtében a közgazdaság kialakulásának az 1867-es kiegyezésig nem igen volt táptalaja. Érdemes megemlíteni a kezdeményezésekről csak a XVIII.–XIX. sz. fordulójától beszélhetünk elsősorban Skerlecz Miklós (1731–1799), Berzeviczy Gergely (1763–1822), majd Széchenyi (1791–1860) munkássága révén; illetve Karvassy Ágoston (1809–1896) az Akadémia kezdeményezésére 1842/43-ban jelentette meg a politikai tudományokról szóló munkáját – magyar nyelven –, amely a közgazdaságtan kérdéseit is tárgyalta. Az első, világviszonylatban is elismert hazai közgazdasági mű Kautz Gyula (1829–1909) nevéhez fűződik, aki 1858-ban és 1860-ban két kötetben jelentette meg (német nyelven!) a közgazdaságtan történetét.

Ezt követően, gyakorlatilag tehát a kiegyezés utáni időszakban, amely egybe esett a gazdasági fejlődéssel és társadalmi átalakulással, lendült fel vagy/és bontakozott ki a hazai közgazdaságtani irodalom. A történelmi-földrajzi adottságokból és a személyi kapcsolatokból következően is elsősorban a kor német és osztrák közgazdaságtani hatások érvényesültek. Minthogy ott is különböző iskolák felfogásai éltek egymás után és mellett, így a hazai közgazdaságtant is a sokszínűség jellemezte. Ez nemcsak az egyes közgazdák eltérő nézeteiben nyilvánult meg, de általában a közgazdaságtan egészével foglalkozó elméleti közgazdák felfogásai külön-külön is eklektikus képet mutattak, ami feltehetően a magyar gazdasági-társadalmi életnek a fejlettebb nyugattól való eltérő sajátosságaival is magyarázható.

Így például Kautz, mint a német Roscher tanítványa, alapvetően a történeti iskola felfogását képviselte, aki azonban nemcsak tudós, de gyakorló pénzügyi szakember is volt. A statisztikusként induló Földes Béla (1848–1945) a történeti iskolának csak a társadalomerkölcsi, szociológiai felfogását fogadta el, amelynek hazai úttörője is lett, ugyanakkor e határhaszon elmélet egyes nézeteit is elismerte; sőt értékelméleti felfogásában hajlik a költség- és haszonelmélet felé is. Navratil Ákos (1875–1952) sem képvisel mereven egyetlen közgazdaságtani iskolát sem. Értékelméletében a határhaszon elméletet vallja, de a termelési költségelmélet felé is hajlik. Az átalakulásra vonatkozóan pedig a klasszikus tanokhoz közeledik. Heller Farkas (1877–1955) a bécsi határhaszon iskola legjelesebb hazai képviselője sem fogadja el azt minden tekintetben. Így pl. az átalakulást illetően – főleg későbbi munkáiban – a jövedelem-eloszlás egyensúlyi elmélete felé is hajlott. A piaci

folyamatok elemzésénél Marshall tanaiból indult ki és több figyelmet fordított a kvantitatív vizsgálatokra.

II. Balás Károly munkásságának rövid bemutatása

A jelzett korszak érdemes közgazdászai közé tartozott Balás Károly is (1877–1961). A diploma megszerzése után előbb bíró, majd vármegyei szolgálatban helyezkedett el. 1906-ban a kassai jogakadémián a nemzetgazdaságtan, a pénzügytan és a pénzügyi jog tanára lett. 1908-ban a budapesti egyetemen nemzetgazdaságtanból habilitálták magántanárrá. 1909-ben megalakította a Kassai Magyar Társadalomtudományi Egyesületet. 1914-től a pozsonyi, 1918-tól pedig a budapesti egyetem közgazdaságtan és pénzügytan tanára, valamint az Akadémia levelező tagja; továbbá több tisztséget viselt a közéletben.

Közgazdasági munkássága igen sokoldalú. Nemcsak szorosan vett közgazdasági és pénzügyi, de statisztikai és gazdaságpolitikai, továbbá demográfiai – ezen belül népesedéspolitikai kérdésekkel is foglalkozott.

Jelen tanulmányban tulajdonképpen Balásnak csak a pénzről vallott nézeteivel kívánok foglalkozni, jöllehet – ezzel összefüggésben – érinteni kell az érték-ár felfogását is.

III. Balás Károly értékfelfogása

Az értéktan a közgazdasági elméletben általában igen fontos helyet foglal el. Igen szoros ez az összefüggés a pénzzel való kapcsolatában még azoknál a felfogásoknál is, amelyek nem alapvető kiinduló kategóriának tartják az értéket. Más megközelítésben általánosságban az is mondható, hogy adott közgazdasági iskolának a pénz lényegéről vallott nézetét többé-kevésbé meghatározza az értékről alkotott felfogása. (Természetesen a közgazdasági elmélet történetében találhatók kivételek. E tekintetben példának említhetjük D. Ricardot (1772–1823) is, aki az objektív munkaérték elmélet egyik úttörője volt, s mégis – mivel azt következetesen nem tudta végig vinni – a mennyiségi pénzelmélethez jutott el.)

Balás is fontosnak tartja az érték (vagy inkább "értékelés") definiálását, amely nélkül teljes és helyes gazdasági elmélet nem is alkotható, de korántsem olyannak, amelyre a közgazdaság egyéb kategóriái építhetők. A kor uralkodó felfogásának megfelelően Balás is a szubjektív értékelmélet képviselői közé tartozik, és ezen belül is alapvetően az osztrák határhaszon iskola értékfelfogását fogadja el. Így az érték szerinte is – végső soron – szubjektív gondolkodásbeli kategória, amelynek fokát, nagyságát az egyénnek a konkrét jószágmennyiségtől, annak előfordulási gyakoriságától, hasznosságától való függése és ráutaltsága határozza meg. Ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy "a társadalomban az értékelés is társadalmilag történik".¹ Vagyis a csereforgalomban (általánosságban a piacon) már háttérbe szorul az egyéni szubjektív értékelése, és mindenki annyiért adja-veszi az árut, amennyi az objektív körülmények között kialakult ára. Így a szubjektív csereérték mellett ő is

---

¹ Balás K.: Politikai gazdaságtan, I. köt., Budapest, 1922., 142. p.

megkülönbözteti az objektív csereértéket, amelyen valamely jószág piaci árát érti, amely azonban nem más, mint számos szubjektív értékvélemény eredménye.²

Míg azonban szerinte az egyes javak rendelkezhetnek a jelzett érték kategóriákkal (szubjektív érték, szubjektív és objektív csereérték), addig a pénznek csereértékén (tulajdonképpen vásárló erején) kívül más szubjektív értéke nincsen, annak határhaszna ugyanis – mint írja – mindenkire ugyanaz, bárkinék is a birtokában legyen. Tehát nem volt következetes, amikor eltekintett a pénz szubjektív értékétől, holott Wieser ez idő tájt (az 1920-as évek elején) fogalmazta meg a pénz szubjektív csereértékének fogalmát. Ugyanis a határhaszon felfogásból logikusan következik, hogy adott pénzcgység más értéket jelent a szegény és mást a gazdag számára.

IV. A pénz fogalmáról és funkcióiról

Balás a pénz kialakulásának gazdasági feltételeivel (a munkamegosztás fejlődésével, a magántulajdon megjelenésével) nem foglalkozik behatóbban, csupán a pénz fejlődésének főbb fokozatait érinti. Ennek megfelelően utal a kezdetleges, izolált cserelési esetekre, amikor mindenkinek egyénileg kellett tájékozódnia, megítélnie, hogy a saját cserére szánt jószágát milyen tárgyért cserélné el. Majd a csere általánosabbá válása során olyan tárgyak léptek elő cserejószág gyanánt, amelyeket mások is szívesen elfogadtak. E gondolatmenet folytatásaként állapítja meg, hogy "egyes jószágok általánosabb csereeszközül való kiválasztódása egyúttal a pénz kialakulásának kezdetét is jelentette."³

A pénz további fejlődését, anyagának változására építi, amelynek három változatát emeli ki:

A kezdetlegesebb csereforgalomban csereeszközként még szükséglet-kielégítési, használati jószágok szerepelnek.

– A következő szakaszban "árjószágként" (mai terminológiánk szerint: egyenértékként) a nemes ércek használata jelenik meg, még szintén materiális jószág-mennyiségként.

– Ezt követi a pénz immaterializálódása (azaz bankjegy és papírpénz forgalom), amikor a "pénzösszeggel, mint mennyiséggel kifejezett fizetéshatalmi jogok átruházásával"⁴ fizetünk.

– Végül megkülönbözteti a pénz fejlődésének modern szakaszát, amelyben már pénz (azaz készpénz) nélkül is tudunk fizetni.

A pénzanyag változásának bemutatása mellett egyébként helyesen állapítja meg Balás, hogy a pénz kialakulásáról akkor beszélhetünk, amikor az általános csereeszközzé válik; más megfogalmazásában: amikor bizonyos javak már csak a forgalom céljaira szolgálnak, s megszűnnek az emberi szükséglet materiális tárgyai lenni.

Balás a pénz lényegét a következőképpen határozta meg:

---

² I.m.: 148. p.

³ Balás K.: Politikai gazdaságtan, II. köt., Budapest, 1922. 558. p.

⁴ Uo.

"A pénz a fizetési jogosultságnak a legáltalánosabb – s mondhatjuk a legkövetkezetesebb – bemutatásra szóló és meghatározott személytől eltekintő igazolványa."⁵

Meghatározásából egyértelműen kitűnik, hogy a pénzt fizetési utalványnak minősítette, e tekintetben tehát a nominalista pénzelmélet chartalis válfaját képviselte, amelynek megalapozója Knapp volt. Összességében azonban a pénzről, árról vallott nézeteiben az osztrák határhaszon iskola tanításai mellett fellelhetők a német romantikus iskola, a társadalom-jogi iskola hatásai is. Ezek határozzák meg a pénz funkcióiról alkotott felfogását is. Szubjektív értékfelfogásából következik, hogy eleven és egyértelműen elveti a pénz értékmérő szerepét.⁶ Szerinte ugyanis a vásárláskor az egyének saját vagyoni helyzetükből kiindulva mérlegelik, hogy milyen áldozatot hozhatnak (mennyit engedhetnek át jövedelmükből) a rendelkezésre álló fizetési hatalomból a vásárlandó áruért. A pénzzel kapcsolatos nézetét egyébként is összekapcsolja a jövedelem-eloszlás kérdésével, azon az alapon, hogy a vásárlások a pénzben kifejezhető vagyonukból történik. Jóllehet ennek az okfejtésnek is megvan a felszínen jelentkező realitása, végső soron azonban ez csak az objektív érték-kategória kikerülését szolgálja.

A pénz értékmérő funkciójának tagadása ellenére Balás elismeri a pénzértéket. E tekintetben megkülönbözteti egyrészt a csereértéket, amelyen a pénznek az áruhoz viszonyított vásárlóerejét érti, másrészt az árfolyamértéket, amelyen adott pénznemnek más pénznemben kifejezett értékét érti. Sőt ennél – némi módosítással – tovább is megy, amennyiben a pénzértéken, mint csereértéken (ércpénz esetében) megkülönbözteti a pénz saját "áruértékét" az "elvont fizetéshatalmi összeg", pénzösszeg értékétől; illetve bankjegy-papírpénz esetén csereértéken az ércből különvált számolási értéket érti.⁷ Ez az elvont számolási érték válik tehát minden áru csereértékévé, amelyben – szerinte – "a pénz általános vételereje" (vásárló ereje) alakítja az ércpénz csereértékét is.⁸

Okfejtéséből kitűnik, hogy rendszerében a pénz – tulajdonképpen – mérce szerepe játssza az egyik fő funkciót, ami lényegében az értékmérő funkció nominalista megfelelője; más megfogalmazásban a számolási érték szubjektív értelmezése. A pénzösszeg a "fizetéshatalmi erőmennyiség" szerepe pedig az, hogy a két vagy több egymással szemben kicserélt jószágnak nagyságbeli, értékbeli viszonyát kifejezésre hozza.⁹

A pénz csereszakoz fogalmát, mint a forgalmi eszköz egyikét a közgazdasági elmélet már Ricardó óta ismeri és használja; a fizetési eszköz fogalmát pedig a forgalmi eszköz szinonimájának tekintették általában a korabeli közgazdák. Tekintve, hogy Balás nem elemzi külön a pénzt az áruforgalomban a forgalmi eszköz fogalmát nem is használja. Különbséget tesz azonban a csereszakoz és a fizetési eszköz funkciók között, amennyiben a fizetési eszköz fogalmát ő is tágabban értelmezi a csereszakoz fogalomnál, mivel a cserefizetés, azaz az adásvételnél történő fizetés, a fizetési

⁵ I.m.: 556. p.

⁶ I.m.: 557. p., továbbá: A modern fizetés és fizetési hatalom problémája. Közgazdasági Szemle, 1925. 458. p.

⁷ Balás K.: A pénz csereértéke. Bp., 1917., 156. és köv. p.

⁸ Uo.: 158. p.

⁹ Balás K.: A pénz és arany mai problémája. Közgazdasági Szemle, 1939., 373. és köv. p. Hasonló értelemben tárgyalja a pénzértéket a "Pénzérték, adó és jogrend" c. tanulmányában is. Közgazdasági Szemle, 1943., 887. p.

lehetőségek egyik esete.¹⁰ Ezen túlmenően – Berkeley és Schumpeter (1883–1950) nyomán, de főleg Rodbertus (1805–1875) hatására – igyekszik a fizetési hatalom kategórián keresztül bekapcsolni a jövedelem-eloszlás kérdését is. Így végső soron a fizetési hatalom, a fizetés és a pénz fogalmakat az érdek, a cél és az eszköz tagolása alapján elemzi.¹¹ Idevonatkozó gondolatmenete szerint az ember érdeke az anyagi javak feletti rendelkezés, azaz a jólét, a gazdasági boldogulás. Ennek eléréséhez a cél a modern gazdasági életben az általános fizetési hatalom megszerzése. Balás tehát a pénzt nemcsak számolási értéknek tartja, hanem eleven fizetési hatalomnak is. E két tulajdonsága – szerinte – részben szoros összefüggést, de részben különbséget is takar. Az összefüggés abban áll, hogy a fizetési hatalom mennyiségeit a pénzösszegek mennyiségei, azaz az elvont számolási érték egységei alkotják, s ily módon a fizetési hatalom egységei is mint számolási egységek szerepelnek. E formállogikai magyarázat mellett a különbséget abban látja, hogy míg a pénz számolási érték funkciójában csupán elvont regisztráló szerepet játszott, fizetési hatalomként önálló létet kap. Ezt olyan öndinamikájú pénznek tekinti, amely kezdeményező erőt ad a fizetési hatalom tulajdonosának. Ilyen minőségében pedig két funkciót tölt be: Egyik esetben a pénz az árukompenzációnál, a klíring-elszámolásoknál jelentkező különbözötek kiegyenlítésére szolgál. Ilyenkor a pénz valóságos fizetési funkciót teljesít. A másik az "abszolút pénzbeli funkció", amely akkor jelentkezik, amikor közvetlenül materiális vagy immateriális pénzösszeeggel vásárolunk. Ez utóbbi esetben beszél "általános csere és fizetési eszközökről".

A pénzrendszer, illetve a pénz jóságának megítélésében Balás abból indul ki, hogy a pénz-mennyiségek egyben jövedelmi mennyiségeket is jelentenek. Továbbá minden fizetést szubjektív értékelés előz meg arra vonatkozóan, hogy az egyén bizonyos jóságért mennyit engedhet át érte jövedelméből. A fizetésre vonatkozó értékítélet logikai és pszichológiai alapjaként pedig a bizalmat tartja. A fizetés elfogadásakor bízni kell abban, hogy a fizetés gyanánt átruházott pénzösszeg mindenki által elismert fizetési hatalmat tartalmaz. Szubjektív értékelméletének megfelelően a fizetési eszköz megítélése az arra vonatkozó értékítélet elterjedtségén, általános megszokottságán, és az ebből származó egyéni fizetést értékelő gondolkodásra gyakorolt szuggesszió alapul.¹²

Míg egyes nominalista közgazdák (pl. Knapp, Bendixen) már detronizálják az aranyat, Balás továbbra is az aranypénzt tartja a legjobb fizetési eszköznek. Ebben a metallista felfogásban szerepet játszott elméletileg, hogy a XIX. században dominánsan uralkodott a metallista nézet, amely számos szubjektív értékfelfogású közgazdára (pl. Knies, Walras) is hatott. Még döntőbb tényezőként jelentkeztek azonban e felfogás fennmaradásában az ismétlődő gazdasági válságok, a hadigazdaságot követő fokozódó inflációk. Természetesen itt Balás sem feltétlen csak a csengő aranypénz forgalmára gondolt, de szükségesnek tartotta a különféle fizetési eszközöknek aranyra való becserélésének lehetőségét. Minthogy a bankjegy eredetileg a nemcsércpénzt helyettesítő fizetési eszközként jött létre a currency elmélet alapján a teljes fedezeti elvet hirdette, ami azt jelenti, hogy: annyi valutáris nemes ércet kell a jegybanknak készben tartani fedezet gyanánt, amennyi bankjegyet kibocsát, illetve

¹⁰ Balás K.: Politikai gazdaságtan. 557. p.

¹¹ Balás K.: A modern fizetés és a fizetési hatalom problémája. Közgazdasági Szemle, 1925. 449. és köv. p.

¹² I.m.: 458. p.

megfordítva: csak annyi bankjegyet szabad kibocsátania, amennyit nemes érczel teljes összegben fedezni bír.¹³

Pár évvel később (1925-ben) azonban már az ametallikus pénzrendszert tartaná kívánatosnak. E pálfordulását abból a politikai megfontolásból teszi, hogy a metallikus pénzrendszer csak az arannyal nagymértékben rendelkező Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia valutapolitikai hegemóniáját szolgálják, aminek következtében a többi kapitalista ország is kénytelen pénzrendszerét az arannyal rögzíteni. E tekintetben el is marasztalja a német közigazdát, amiért nem fordítottak kellő szellemi tevékenységet az ametallisztikus pénzrendszer kidolgozására, holott Németország érdeke lett volna egy új, az aranytól független pénzrendszer kiépítése, amely előnyösebb helyzetbe hozta volna a világgazdaságban. Úgy tűnik, hogy Balás itt megfélekedezett arról, hogy Knapp és követői már elméletileg kidolgozták e rendszer alapjait, illetve a XVII–XIX. század papírpénz-kibocsátási kísérletektől is eltekint.

Munkássága kezdetén még egyértelműen elutasítja azt az álláspontot, miszerint az állam rendelkezik olyan hatalommal, amellyel értékálló jó pénzt tudna teremteni.¹⁴ A húszas évek közepén is még vannak fenntartásai e tekintetben, amennyiben elismeri, hogy a kapitalizmus korabeli államának szuverenitásánál fogva lehetősége nyílik új fizetési rendszerek, eszközök alkotására, amelyben a fizetést ígérő jogosítványokat valósággal efficiens fizetési hatalommá teszik, ezek azonban szerinte tökéletlen megoldások és rövid életűek lehetnének.¹⁵ Idekapcsolódva megemlíthető, hogy előbb jelzett tanulmányában Balás foglalkozik, vagy inkább csak "elidőzik" a "stabil pénz" gondolatával, amelyet ametallisztikus alapon képzelt a jövőben. E szmefuttatásának lényege, hogy a pénzegységet már nem az aranypénz egységéhez, értékéhez kötnék, hanem a "hatékony munkamennyiség bizonyos egységéhez". Ha ugyanis sikerülne az egységnyi munka és a pénzegység közötti arányt pontosan kifejezni, akkor szerinte nem lenne más feladat, csupán ezt az arányt minél változatlanabban fenntartani, mert ilyen számolási értékakra épült pénzrendszerrel a munka termelékenysége és az árak közötti kapcsolat közvetlenül megállapítható.¹⁶ E homályos fejtegetésekben az a meglepő, hogy míg korábban még a termelési-költség elmélet ellen is élesen hadakozott és az árat szubjektív kategóriának tekintette; itt viszont soraiából az olvasható ki, mintha szerinte is a munka lenne a közös nevező, az összevetési alap a javak cseréjénél.

Itt vázolt "stabil pénz" teóriája azonban csak utópiának tekinthető, mivel e fejtegetések után rögtön megjegyzi, hogy: "ez idő szerint az arany erősebben ül a trónján, mint valaha".

A későbbiek során azonban egyre inkább hajlik az ametallista felfogás felé. A harmincas évek végén ugyanis már lehetségesnek tartja nemcsak az arany nélküli, de az aranyfedezet nélküli pénzforgalmat is, ha a pénzkibocsátás a szolgáltatások és az ellenszolgáltatások egyensúlyban tartásával történik.

A gazdasági életbe való állami beavatkozási tendenciák újabb erősödésére (itt már a hitleri Németország gazdaságáról van szó) Balás arra a megállapításra jut, hogy az aranyat pótolni lehet, de nem más fizikai dologgal, hanem helyes gazdaságpolitikai irányítással, amelyhez viszont magasabb fokú szakértelmet és tapasztalatot is

¹³ Balás K.: Politikai gazdaságtan. II. köt. 572. p.

¹⁴ Balás K.: Liefman pénzelmélete. Magyar Társadalomtudományi Szemle, 1918., 61–70. p.

¹⁵ Balás K.: A modern fizetés és fizetési hatalom problémája. 453–455. p.

¹⁶ Balás K.: I. m. 462. és köv. p.

feltételez.¹⁷ Az állami beavatkozás révén ugyanis biztosítva látta azokat a szankciókat, amelyek lehetővé teszik az immateriális fizetési eszközök forgalmát. Az állami beavatkozáson természetesen nem a magántulajdon korlátozására gondolt, hanem egy reális mértékű optimumra, amely nem csökkenti az egyéni vállalkozási kedvet és mozgási lehetőségét.¹⁸

A gazdasági körülmények változásával módosult Balás nézete a pénzérték (csereérték) vonatkozásában is. Az 1910-es években még élesen bírálja a kvantitatív felfogást. Szerinte a mennyiségi elméletnek csak a tiszta nemesérc pénz korszakában volt alapja. Példaként említi, hogy a XVI.–XVII. században az Amerikából betóduló aranymennyiségek lenyomhatták a pénz csereértékét. A XX. századi gazdaságban azonban a nemesérc pénz már távolról sem tudja kielégíteni az áruforgalom szükségletét, s így az arany-mennyiség növekedése nem eredményezhet pénzérték csökkenést. Az I. világháború utáni rohamosan gyorsuló hazai infláció azonban meggyőzte arról, hogy a papírpénzt korlátlan, a csereforgalmi szükségleten felüli mennyiségben lehet kibocsátani, s ilyen esetekre enged a kvantitatív felfogásnak. A későbbiekben pedig óvatosan, de általánosságban úgy fogalmaz, hogy a pénz mennyisége "előbb-utóbb", illetve "többé-kevésbé" befolyásolja a pénz értékét.¹⁹ Balás tehát elismeri – ha felszínesen is –, hogy az áruforgalom szükséglete határozza meg a forgalomba kerülő pénzmennyiséget, de nem ismeri fel a pénz kincskepző funkcióját; azt a csatornát, amelyen a – normális gazdaságban – kiáramlik (megmerevedik) a felesleges pénzmennyiség, illetve beáramlik a forgalomba szükség esetén.

Balás felfogásának egyik alapvető hiányossága, hogy nem makro szinten közelíti a társadalom és a gazdaság kapcsolatát; helyette ismételten az egyének szemszögéből magyarázza a közgazdasági összefüggéseket. Ugyanis annak hangsúlyozása ellenére, hogy az árumennyiséget és a pénzmennyiséget tekinti fő komponenseknek a pénz vásárlóértékének alakulásában, azért nem szabad ezek kapcsolatát merev matematikai arányként értelmezni, mert a pénz értéke (vásárlóereje) mindig az emberi agy becslésén, az alkudozáson, a megegyezésen alapuló jogügyleteken keresztül érvényesül.²⁰

Balás – sok más korabeli közgazdához hasonlóan – nem említi önálló pénzfunkcióként a nemzetközi fizetési eszköz szerepet, hanem az általa tárgyalt általános funkciókat kiterjeszti a nemzetközi csereforgalomra is. Így a kölcsönös árucserénél, ahol általában nem is történik effektív pénzmozgás, a pénzt csupán nominalisztikus számolási keretnek tekinti. Egyoldalú vásárlásoknál, illetve egymást nem kiegyenlítő mértékű árucserénél – amikor mérleghiány marad – viszont már a csere- és a fizetési eszköz funkció is teljesül. E tekintetben az alapproblémája a pénz minősége, amely betölti a "teljes funkciójú" öndinamikájú" szerepet. A nemzetközi csereforgalomban tehát csak az a jó pénz, amelyért önmagáért lehet árút vásárolni, vagyis az arany.²¹

A második világháború alatt azonban már Balást is foglalkoztatja az "ideális nemzetközi pénz" gondolata. Logikai és ideológiai alapja, hogy a megfelelő

¹⁷ Balázs K.: A pénz és az arany mai problémája. *Közgazdasági Szemle*, 1939., 384. p.

¹⁸ Balás K.: Az állami beavatkozás mértéke a gazdasági életbe. *Közgazdasági Szemle*, 1939., 915–920.

p.

¹⁹ Balás K.: Pénzérték és pénzromlás. *Közgazdasági Szemle*, 1941., 289. p.

²⁰ Balás K.: A pénzérték kérdéséhez. *Közgazdasági Szemle*, 1942., 402. p.

²¹ Balás K.: A pénz és az arany mai problémája. *Közgazdasági Szemle*, 1939., 381. p.

arany mennyiséggel nem rendelkező államok – emiatt – hátrányos helyzetbe kerülnek a nemzetközi piacon. Elméleti történeti magyarázata pedig, hogy ez időben már ismertté váltak Keynes és az amerikai Morgenthaut idevonatkozó javaslatai.

Keynes elgondolása szerint egy nemzetközi klíring bankot kell létesíteni, amely kibocsátaná a nemzetközi pénzt, az úgynevezett bancort, és egyben nemzetközi valutakiegyenlítő alap is lenne. E bank egyik feladata lett volna az egyes nemzetek valutáit stabil értékviszonyba hozni a bancorral. A bank igazgató szerve az egyes résztvevő tagállamok képviselőiből és tanácsadóiból állnak. A tervezet másik fontos eleme, hogy egy világklíringre támaszkodnék és a nemzetközi árucserre következtében létrejövő tartozások és követelések kiegyenlítésének, elszámolásának lenne csúcsszervezete. A bancor valutát eredetileg egy árindex számrendszerre kívánta felépíteni, később azonban az egyes valuták értékviszonyát az arany alapján vélte megoldhatónak, mentesítve az arany oldaláról jelentkező ár- és érték hullámzásoktól. Így a valuták stabilizált értékviszonya mellett árváltozási tényezők csak az árú oldaláról következtek volna be.

A Morgenthaut-féle tervezet egy tíz dollár értékű "unitas"-nak nevezett pénznemet javasol nemzetközi pénzként. Indulásként öt milliárd dolláros stabilizációs alapot javasolt megteremteni, legalább 50 %-os aranyfedezettel. Itt is szerepel egy nemzetközi stabilizációs bizottság, amely az egyes valuták közötti értékviszonyt megállapítaná. A stabilizációs alapot pedig az egyes tagállamok hoznák létre aranytartalcuk, illetve gazdasági erejük arányában. Az igazgatásban is ennek megfelelő arányban vennének részt, azzal a megszorítással, hogy az igazgatóság összes szavazataiból egy állam legfeljebb a szavazatok negyedével rendelkezhet.

Balás végeredményben egyik tervezettel sem ért teljes mértékben egyet. Az angol javaslatot utópikusnak és zavarosnak minősítette, az amerikai tervezetet pedig bár egyszerűbbnek, megvalósíthatóbbnak, de ugyanakkor egyoldalúnak is tekintette, amely Amerika érdekeit szolgálná. Az 1940 áprilisában Luganóban tartott interparlamentáris kongresszuson, – amely többek között a nemzetközi pénz kérdéssel is foglalkozott – javaslatot tett egy nemzetközi pénznem és azt kibocsátó bank tárgyában, amelyet később, némileg módosítva publikált is.²² Ehelyütt olyan – meg nem nevezett – "ideális" pénzt ajánl, amely minden nemzetnek, illetve tagjainak rendelkezésére állna és mindenütt elfogadnák törvényes fizetési eszközként; továbbá, amely független lenne a politikai és hatalmi befolyásoktól. Ennek érdekében valamely államban (?) semleges szuperbankot kellene létrehozni. Indulásként három milliárd svájci franknak megfelelő aranyalappal indulna, amit a későbbiekben fokozatosan emelnének. A bank egyharmados aranyfedezettel (itt már nem ragaszkodik a teljes fedezeti elvhez) végezné a bankjegyek kibocsátását, és feladata lenne hitelek folyósítása is. Gondolom, szükségtelen e kellően meg nem alapozott elképzeléseket kommentálni. Más kérdés az, hogy napjainkban már ECU néven ismert az effektív nemzetközi pénz, ha nem is az érintett gondolatok értelmezésében. Továbbá létrejött az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD), valamint a Nemzetközi Valuta-alap (IMF), amelyek ha eltérő funkciókat is töltenek be a jelzett elképzelésekhez képest, de gyökereiben valamiféle összefüggés fellelhető közöttük.

---

²² Balás K.: Nemzetközi pénz. Közgazdasági Szemle, 1943., 437. p.

V. Az ár- és az áralakulás kérdéseiről

Balás bár fontos feladatnak tekinti az érték és az ár fogalmának, megkülönböztetésének tisztázását, szubjektív megközelítésük miatt azonban ez nem sok sikerrel jár. Már korábban érintettük, hogy az értéket szubjektív csereértéknek, az árat pedig objektív csereértéknek tekinti. Ugyancsak fő közgazdasági művének más helyén – a materiális csereforgalomra utalva – pedig úgy definiálja, hogy "míg az érték a javak becséről, jelentőségéről alkotott vélemény, tehát gondolkodásbeli képzet, addig az ár a javaknak vagy szolgáltatásoknak az a mennyisége, amelyért egy másik jószágot megszerzünk."²³ A kapitalizmus korára újabb megfogalmazásban az ár: "az a tőkemennyiség, amellyel bizonyos jószágot megszerzünk."²⁴ Ha még ehhez hozzávesszük, hogy a tőkét "elvont fizetési hatalomnak", más helyütt "vételerő mennyiségnek" tekinti, amely pénzüsszegben jut kifejezésre, továbbra is fennmarad a kérdés: mi is tulajdonképpen szerinte az ár, illetve egyáltalán melyek a különbségek a nevezett fogalmak között?

Nem sokkal egyértelműbben fejt ki azt a kérdést sem, hogy mitől függ az ár nagysága. Szerinte az "árakat emberek csinálják", s így az egyes konkrét árszintvonalak kialakulását nem lehet valamiféle gazdasági törvényekkel magyarázni. Megelégszik azzal a felszínes megállapítással, hogy a különféle természeti, konjunkturális körülmények, mint ártényezők befolyásolják az árak alakulását, amelyek azonban nem objektívek, nem függetlenek az emberek akarától, mivel az ártényezők is csak az egyének tudatán keresztül hatnak.²⁵ Míg másutt – mint jeleztük – a termékek piaci árát úgy tekinti, mint számos szubjektív értékvélemény eredménye, itt nem jut el annak megállapításáig, hogy az eladók és a vevők árban jelentkező egyedi szubjektív értékítéletein keresztül alakul ki az átlagos ár, amely már az általánost, a jellemzőt fejezi ki, és kiegyensúlyozott gazdaságban átlagában az érték és ár is egybeesik.

Látszatra úgy tűnik, reálisabb aspektusban tárgyalja a kereslet-kínálat oldalán jelentkező konkrét ártényezőket. Így a kínálat oldaláról legfontosabb ártényezőként említi a termelési költséget. A termelési költségeken objektíve érti mindazokat az anyagfelhasználásokat, munkabefektetéseket és technikai alkotó részeket, stb., amelyek a termék újra-előállításához szükséges.²⁶ De nehogy valaki az objektív munkaérték elmélet elfogadására gondoljon rögtön átvált a szubjektív oldalra. Szerinte ugyanis amikor az emberek költségszámítást végeznek, mindig valamely gazdasági alany (termelő, eladó) szempontjából teszik azt. Így ártényezőként a termelési költség mindig ily szubjektív értelemben szerepel. Más megfogalmazásban: a szubjektum mindig azt nézi, mibe került valamely dolog és azért milyen árat szabhat, amely az eladó részéről történő számítás alsó határát jelenti.

Az ilyen okfejtések igazolják Böhm Bawerk azon megállapítását, miszerint az egész áralakulásban nincs olyan szempont, amelyet szubjektív alapon ne lehetne megmagyarázni. Mint látható Balás is törekszik minden jelenséget addig forgatni, míg valamilyen szubjektív eredményre nem jut.

Balás nem említi ugyan az érték-törvényt (sőt általában kerül bármiféle gazdasági törvényszerűség elismerését), itt mégis leszögezi: erős kínálati verseny esetén

²³ Balás K.: Politikai gazdaságtan. 491. p.

²⁴ I.m. 493. és köv. p.

²⁵ Balás K.: A pénz csereértéke. Bp., 1917., 82. és köv. p.

²⁶ Balás K.: Politikai gazdaságtan. 533–546. p.

a vállalkozó csak úgy tudja növelni nyereségét, ha csökkenti termelési költségeit, amelyet a gazdaságos termeléssel, a technika-technológia javításával érhet el. Tehát a nagyobb profit utáni hajsza következtében a verseny is ártényezőként jelentkezik.

A teljesség igénye nélkül ártényezőként tárgyalja még kínálati oldalon a monopolhelyzetet, a közvetítő (lánc) kereskedelmet, a szállítási és reklámköltségeket.

A kereslet áralakító szerepét is meglehetősen szubjektíve tárgyalja. Fölfogásában az árakat a gazdálkodó emberek emelik vagy csökkentik, de nem a matematikai arányosság logikája, hanem saját érdekeik védelmében, az emberi érdek-küzdelem pszichológiája értelmében.

A kereslet fogalmából négy változatot emel ki:

- általában a szükségleti-,
- az egyénileg vagy/és társadalmilag igényelt-,
- a megvétele, megszerzésre keresett-, és
- a kellő fizetési képességgel fedezett megvétele keresett jószágmennyiséget.

Ezeket a kategóriákat egyben a kereslet fejlődésbeli fokozatainak is tekinti, és amelyek közül a legfontosabb és a legkonkrétabb: a fizetőképes kereslet, mert reálisan ez áll szemben a kínálattal, amelyek egyensúlya vagy eltérő mozgása befolyásolja az áralakulást. E tekintetben megkülönböztet korszakokként áremelkedési és árcsökkenési tendenciákat. Ezek közül azonban csak az áremelkedést tartja szükségyszerűnek, míg a csökkenést csak ideiglenes és véletlen tünetnek tekinti.²⁷ A modern drágulási folyamatot – feltehetően a tapasztalaton túlmenően – a gazdasági vállalkozók drágítási hajlandóságában keresi, amely mögött a nagyobb profitszerzési igény áll. A kérdés természetesen korántsem ilyen egyszerű, és egyébként is az utóbbi óhaj csak monopolhelyzetben valósulhat meg. Önmagában a verseny önköltséget csökkentő kényszerítő hatása ellentétben áll a ténylegesen érvényesülő áremelkedési tendenciával. Ennek azonban nagyon is objektív okai vannak. Többek között az azonos rendeltetésű vagy egymást helyettesítő termékek minőségileg javulnak; a verseny következtében növekednek – a piackutatás, a reklám, a tetszetősebb, higiénikusabb csomagolás stb. révén – a járulékos költségek; a termelés oldaláról éppen a termelékenység a gazdaságosság, egyszóval a versenyképesség céljából beállított fejlettebb technikák és technológiák rohamosan rövidítik az amortizációs időt; ezekkel összefüggésben nemcsak arányában, de abszolút mértékben is jelentősen növekszik a modernebb berendezésekben rejlő érték.

Előzőkben már érintettem, hogy Balás általában nem híve az állami beavatkozásnak, legfeljebb olyan mértékig, amely nem akadályozza az egyéni vállalkozási kedvet. Látva azonban az I. világháború alatti és főleg utáni, az inflációs állapotok által bekövetkezett igazságtalan jövedelem-eloszlást, amikor egyesek hirtelen meggazdagodtak, mások jövedelme pedig (itt elsősorban a közigazgatási dolgozókra és a közalkalmazottakra gondolt) egyre kisebb lett, igényelte a szociális gazdasági kérdésekben az állam fellépését a közösség érdekében.²⁸ Hatósági ármegállapítást követel olyan esetekben, amikor már a fokozódó áremelkedésnek egyéb úton nem tudnak gátat vetni. Így az előbbieken említett ártényezőket egy újjal egészíti ki, amelyet "közérdekű ártényezőnek" nevez. Szociális és gazdaságpolitikai szempontból, az egészséges áralakulás céljából jól ellátott piacot igényel. Ennek érdekében javasolja,

²⁷ Balás K.: A pénz csereértéke. 167. és köv. p.

²⁸ Balás K.: Politikai gazdaságtan. 520–544. p.

hogy az állam piacszervező feladatokat is lásson el. Sőt odáig is eljut, hogy egyes üzemeket, gyárakat állami vagy közösségi kezelésbe vegyenek; fontos élelmiszereket szükség esetén lefoglaljanak. Végül az állami beavatkozás újabb formájaként állami vállalkozásokat javasol a társadalmi szükségletek kielégítése céljából. Hangsúlyozni kell, hogy e megoldásokat csupán hadigazdálkodás és válságos esetekben tartja indokoltnak, mert egyébként a magántulajdon alapján álló rendszer utólérhetetlenségét, az egyéni vállalkozást dicsőíti.²⁹

Különösebb érdemi összefoglaló helyett, talán e rövid tanulmányból is kitűnik, hogy Balás pénzelmélete tükrözi a korszak hazai közgazdaságtanát. Igazából nem alakult ki önálló, új, maradandó koncepciót alkotó iskolateremtő egyéniség. A közgazdasági felfogásban általában, így az érték-, ár-, pénzelméletben is döntően a német-osztrák hatás érvényesült, eklektikusan befogadva, módosulva egyéb tanokkal.

JÓZSEF BALÁZS

DIE WERT-, GELD- UND PREISTHEORIE VON KÁROLY BALÁS

(Beitrag zur heimatischen Geschichte der Theorie der Wirtschaftslehre
im ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts)

(Zusammenfassung)

I. In der Einführung gibt die Studie ein Durchblick über die dominanten nationalökonomischen Theorien der Jahrhundertwende, mit besonderer Rücksicht auf die Wert- und Geldtheorien.

II. Der Verfasser skizziert die Tätigkeit von Károly Balás.

III. Er stellt die Wertkonzeption von Balás dar, die im Grunde genommen der Lehre der deutsch-österreichischen Schule der Grenznutzenlehre folgt.

IV. Ausführlich erörtert der Verfasser die Auffassungen von Balás über den Begriff und die Funktionen des Geldes. Balás vertritt in diesem Hinsicht die Anweisungsscheinsvariante der nominalen Auffassung. Die Studie darstellt, wie sich die Auffassung von Balás von metallischer zu ammetallischer Ansicht verändert und beschäftigt sich ausführlich mit der Problematik des "stabilen Geldes" und des internationalen Zahlungsmittels.

V. Der Verfasser stellt die Auffassungen von Balás über den Preis und die Preisgestaltung dar, die sich im Folge der Veränderungen in den wirtschaftlichen Lebensbedingungen (Krieg, Inflation, wirtschaftliche Krise) am allermeisten modifiziert haben.

---

²⁹ Balás K.: Jólét és társadalmi szerkezet. *Közgazdasági Szemle*, 1940., 701-706. p.